

Meg nem támadási szerződés és fegyverbarátság

Lengyelország negyedik felosztása

1922 áprilisában a Genova közelében fekvő Rapallóban tartott nemzetközi konferencián, amelyen elsősorban gazdasági kérdéseket vitattak meg, nem kis meglepetést keltett az a szerződés, amelyet Németország és Szovjet-Oroszország képviselői kötöttek meg. Ebben kölcsönösen lemondtak a háborús jóvátétel minden fajtájáról és formájáról, emellett a hadiállapotból eredő ellentmondásos jogi kérdések szabályozását és a diplomáciai kapcsolatok felvételét helyezték kilátásba.

A rapallói egyezmény jelentősége ennél jóval nagyobb, mondhatni, jövőformáló volt. Nemcsak a német–szovjet gazdasági, politikai együttműködéshez teremtett alapot, hanem a katonaihoz is. Márpedig éppen ez az utóbbi a legyőzött, európai területeinek egy részét, gyarmatainak egészét elvesztő Németország számára létkérdés volt, mivel csak 100 000 főből álló önkéntes szárazföldi haderőt tarthatott fenn, minimális felszíni flottával, légiereő nélkül. Fontos volt ez az Oroszország 1914-es európai határait megőrizni nem tudó, gazdasági gondokkal küzdő és elszigeteltségben élő Szovjetunió számára is. Nem véletlen, hogy egy 1922. július 29-én kötött titkos egyezmény értelmében a német haderő vállalta, hogy a Vörös Hadseregnek fegyvert és lőszert juttat, s szakemberei segítenek a szovjet hadiipar felépítésében.

A katonai együttműködés az 1926. április 24-én Berlinben tető alá hozott német–szovjet barátsági és együttműködési szerződéssel vett új lendületet. A Volga és a Káma folyók mentén külön gyakorlótereket alakítottak ki, ahol a német tervezőmérnökök kipróbálhatták új páncélos, légi és gázfegyvereiket. A Vörös Hadsereg tisztjeinek kiképzésében pedig olyan német tábornokok vettek részt, mint Walter von Brauchitsch, Walter von Reichenau, Wilhelm List és Heinz Guderian. Ugyanakkor Mihail Tuhacsevszkij és August Kork, az 1920-as varsói csatában részt vett XV. hadsereg parancsnoka német hadiakadémiákon adtak elő. (Sztálin azzal a hamis váddal lövetei őket majd agyon 1937-ben, hogy a tanítás ürügyén a németeknek kémkedtek.) A Vörös Hadsereg szolgálati szabályzatának kidolgozásában Kurt von Schleicher, Werner von Blomberg, Hans von Seeckt tábornokok is részt vettek.

Ez utóbbi volt az, aki 1922. szeptember 11-én kelt, Josef Wirth birodalmi kancellárnak írt jelentésében leszögezte: „Lengyelország létezése elviselhetetlen, összeegyeztethetetlen Németország léthelyzetével. Lengyelországnak el kell tűnie, és el is fog tűnni saját gyengesége folytán és Oroszország miatt – a mi közreműködésünkkel. Lengyelország létezése Oroszország számára még elviselhetlenebb, mint a mi számunkra. [...] Az Oroszország és Németország közötti

határ megteremtése a feltétele a két fél megerősödésének. Oroszország és Németország 1914-es közös határai – íme ennek kell a kölcsönös megértés alapjának lennie.”

Amikor Sztálin 1932-ben, azt követően, hogy Japán a Távolság-Keleten sikeres hódításokban kezdett, s meg nem támadási szerződést kötött Lengyelországgal, sietett megnyugtani a Weimari Köztársaságot. – „Baráti kapcsolataink Németországgal nem változnak” –, s még azt is hozzátette, hogy a Varsóval kötött paktum a határookra nézve nem tartalmaz garanciákat.

Hitler hatalomrajutása után Molotov még azon reményének adott hangot, hogy sikerül a jó viszonyt fenntartani Németországgal. A viszony Molotov reményei szerinti alakulására azonban több mint fél évtizedet kellett várni. A lassú változás e tekintetben 1939 elején kezdődött, hogy aztán nyolc hónap elteltével hirtelen olyan változás álljon be a német–szovjet kapcsolatokban, amely az egész világot meglepte, s „Kelet-Európa kisállamait” rövid vagy hosszú távon – következményeiben – letaglózta.

Arra a hírre, hogy Hitler csapatai a nyugati hatalmak jóváhagyásával megszállták a Szudéta-vidéket, 1936 novemberében Vlagyimir Patyomkin, a külügyi népbiztos helyettese a francia nagykövetnek és több más diplomatának kijelentette Moszkvában: – „Számunkra nincs más megoldás, mint Lengyelország negyedik felosztása.” Ez mi mást jelentett, ha azt nem, hogy Hitlerrel szövetséget lehet kötni.

Tíz nappal később Joachim von Ribbentrop javaslatot tett Józef Lipskinek, a berlini lengyel nagykövetnek, Lengyelország egyezzen bele abba, hogy Danzig, szabadvárosi státusát megszüntetve, betagozódhassék a német birodalomba, s a Lengyelországnak tengeri kijáratot biztosító pomerániai folyosón exterritoriális autópálya és vasútvonal épülhessen a III. Birodalom elválasztott két része – Kelet-Poroszország és Pomeránia – között. A beleegyezés fejében Ribbentrop a német–lengyel meg nem támadási szerződés 25 évvel további meghosszabbítását és a határok tiszteletben tartásának garantálását ígerte.

December közepén a szovjet fél tett javaslatot arra, hogy Lengyelország legyen tagja a balti országok és Csehszlovákia bevonásával készülő Hitler-ellenes koalíciónak. Lengyelország az egyenlő távolságtartás Piłsudski által örökül hagyott külpolitikai elvéből kiindulva mindkét javaslatot elutasította. Berlin még két ízben állt elő a fentebbi ajánlatával, s a szovjetellenes szövetség fejében Szlovákiát és fekete-tengeri krími kijáratot ajánlott fel kárpótlásul Lengyelországnak. Eredménytelenül. Hogy Hitler bolsevista veszéllyel kapcsolatos rögeszmés gondolkodásában változás jelei észlelhetők, arra abból lehetett következtetni, hogy egy 1939 januárjában Berlinben tartott beszédében nem rohant ki a Szovjetunió ellen. Sztálinnak mindezekről tudomása volt. 1939. március 10-én nem véletlenül tett említést arról a Szovjetunió Kommunista (bolsevik) Pártja XVIII. kongresszusán, hogy „a nyugati sajtó rontja a nemzetközi légkört, és konfliktust provokál Németországgal anélkül, hogy ennek alapja volna”. Ezzel szemben a Szovjetunió minden országgal korrekt kapcsolatok kiépítésére törekszik.

Április 28-án Hitler felmondta az 1934-ben kötött német–lengyel meg nem támadási szerződést, Sztálin pedig menesztette a német–szovjet kapcsolatok javulásának pusztán származásával is útjában álló Makszim Litvinovot. Helyét Vjacseszlav Molotov foglalta el, aki június 28-án Friedrich Werner von der Schulenburggal, a moszkvai német nagykövettel folytatott éjszakai beszélgetése során megemlítette, hogy az 1926. április 24-én megkötött német–szovjet „semlegességi és baráti” egyezmény a fagyosabb időszakok ellenére sem veszítette érvényét. Ez az eszmecsere akár annak a megbeszélésnek folytatásaként is felfogható, amelyet huszonegy órával azelőtt Georgij Asztahov szovjet chargé d'affaires folytatott a német külügyminisztérium tanácsosával, Karl Schnurréval. A szovjet diplomata sugallata szerint ahhoz, hogy a kapcsolatokat új alapokra helyezzék, meg kellene állapodni a kelet-európai befolyási övezetekben. Egyidejűleg meg is kérdezte, hogy mutatnak-e valamilyen érdeklődést a hajdani osztrák Kelet-Galícia iránt, amely ukrán lakossága miatt nem közömbös a Szovjetunióknak.

Bizalomépítő megbeszélések alacsonyabb szinten egész júliusban folytak, de Hitler válaszára majdnem másfél hónapot kellett várni. A válasz Asztahovot is meglepte, mert azt lehetett belőle kiolvasni, hogy a német kormány részéről elképzelhető lenne Lengyelországnak a két szomszédja közötti felosztása. Ez augusztus 10-én történt, s minden bizonnyal összefüggésben lehetett azzal, hogy Berlin tudomására jutott: másnap angol–francia küldöttség érkezik Moszkvába abból a célból, hogy a nyugati szövetségesek és a Szovjetunió közös Hitler-ellenes fellépéséről tárgyaljon, ennek feltétele szovjet részről többek között az volt, hogy a Vörös Hadsereg bevonulhasson Lengyelországba. Augusztus 14-én Schulenburg azt az utasítást kapta, hogy azonnal hozza Molotov tudomására: Németország a Szovjetunió összes javaslatait elfogadja, amelyek a Baltikum és a Fekete-tenger közötti térséget érintik. Molotov az ezzel kapcsolatos további tárgyalásokat attól tette függővé, hogy Berlin hajlandó-e meg nem támadási szerződést kötni, amely valójában politikai-katonai szövetséget jelentett volna.

Hitler számára létkérdés volt a Molotov által javasolt megállapodás. Ez jelentette ugyanis azt, hogy megindíthatja az eredetileg augusztus 26-ára tervezett háborút Lengyelország ellen. Az idő sürgetett. A Moszkvával történő megállapodásért folyó versenyfutásban még Anglia és Franciaország is részt vett... Némi eséllyel is talán. Egészen augusztus 19-éig. Az előző napon írták alá az egy héttel korábban egyeztetett német–szovjet kereskedelmi megállapodást. Schulenburg a meg nem támadási szerződés szovjet szövegtervezetét is aznap juttatta el Berlinnek. A szerződéshez tartozott volna egy utóirat is, amelynek jelentőségét a következő, egyébként homályosnak tetsző kitétel világíthatja meg: „Az alábbi paktum csak akkor érvényes, ha egyidejűleg aláírják az azokat a pontokat tartalmazó jegyzőkönyvet is, amelyekben a Magas Tárgyaló Felek a külpolitika terén érdekeltek. A jegyzőkönyv a paktum szerves része.” A jegyzőkönyv Lengyelország felosztását tartalmazta.

Ettől függetlenül Moszkva a nyugati szövetséges katonai delegációval se fejezte be a tárgyalást. A francia küldöttséget Édouard Daladier miniszterelnök felhatal-

mazta: Varsó beleegyezése nélkül is hozzájárulhat ahhoz, hogy a Vörös Hadereg megszállja Lengyelország egy részét, ha ez az ára annak, hogy Szovjetunió a Hitler-ellenes koalíció tagja legyen. Párizs azonban így is csak kis részét tudta ígérni annak, amit Berlin Moszkvának ajánlott: fél Lengyelország, a balti államok és Románia egy része.

A Szovjetunió augusztus 11-én lezárta a Japánnal Mongólia és Mandzsúria területén folytatott hadüzenet nélküli háborúját. Nyugodtan várhatta az általa is formált események alakulását, mert az idő a német kormányt sürgette. Hogy mennyire, azt az is bizonyíthatja, hogy Hitler augusztus 20-án személyes levélben fordult Sztálinhoz, amelyben kérését és javaslatát hat pontban foglalta össze. Az elsőben örömét fejezte ki a német–szovjet gazdasági szerződés megkötése miatt. Az ötödik pont arról szólt, hogy a Németország és Lengyelország közötti feszültség elviselhetetlen. Lengyelország viselkedése egy nagyhatalommal szemben olyan, hogy minden pillanatban válságot idézhet elő. – „Ezzel az arcátlanysággal szemben – mondja – Németország kész minden eszközzel megvédeni érdekeit.”

A hatodik pontban Hitler azt kérte, hogy a két állam viszonyának elhatározott rendezésére augusztus 22-én, de legkésőbb 23-án Sztálin fogadja Ribbentropot, akinek teljhatalmú a megbízatása a meg nem támadási szerződés megkötésére és a jegyzőkönyv aláírására. Ez a pont az alábbi sorokkal fejeződik be: „Tekintettel a nemzetközi helyzetre, a birodalmi külügyminiszter egy, legfeljebb két napot tartózkodhat Moszkvában. Örülnék, ha gyors választ kapnék Öntől.”

Sztálin másnap az alábbi táviratot küldte Hitlernek:

„Nagyon sürgős!

A Német Birodalom Kancellárja, Hitler úr.

Köszönöm a levelet.

Remélem, hogy a német–szovjet meg nem támadási szerződés hozzájárul az országaink közötti politikai kapcsolatok komoly javulásához.

Nemzeteinknek szükségük van a kölcsönösen békés kapcsolatokra. A Német Kormány hozzájárulása a meg nem támadási szerződés megkötéséhez alapul szolgál a politikai feszültségek felszámolásához és az országaink közötti béke és együttműködés megalapozásához.

A Szovjet Kormány felhatalmazott, hogy közöljem Önnel: hozzájárul ahhoz, hogy Ribbentrop úr augusztus 23-án Moszkvába jöjjön.”

Sztálin válaszában nem tesz említést arról az aláírandó jegyzőkönyvről, amelyről levelében Hitler szól, s amely, mint a meg nem támadási szerződés titkos záradéka, meghatározta Lengyelország sorsát.

Az, hogy Sztálin közölte, fogadja Ribbentropot, automatikusan a meg nem támadási szerződés megkötését és a titkos jegyzőkönyv aláírását jelentette. Augusztus 22-én ennek tudatában már örömmel hozta tábornokai tudomására obersalzburgi főhadiszállásán Hitler az alábbiakat: „Biztos voltam abban, hogy Sztálin nem fogadja el a brit javaslatot. Oroszországnak semmilyen érdeke nem fűződik ahhoz, hogy megmentse Lengyelországot, Sztálin ugyanis tisztában van

azzal, hogy ez rendszerének végét jelentené, függetlenül attól, hogy hadserege e háborúból győztesen vagy vesztesen kerül-e ki. Litvinov lemondásának döntő a jelentősége. Fokozatosan megváltoztathattam az Oroszországgal kapcsolatos politikámat. A kereskedelmi szerződés megkötésével rátérhettünk a politikai tartalmú megbeszélésekre. Bekövetkezett a meg nem támadási szerződés megkötésének felvetése, amelyet követően fontos javaslatot kaptunk Oroszország részéről. Két nappal ezelőtt rendkívüli lépéseket tettem, amelyek odavezettek, hogy Oroszország tegnap nyilatkozatban közölte: készen áll az aláírásra. Sztálinnal személyes kapcsolatba léptünk. Holnap Ribbentrop megkötöti a megállapodást. Lengyelország most olyan helyzetbe került, amelybe szerettem volna, hogy kerüljön. Semmilyen blokádtól nem kell tartanunk. A Kelet ellát bennünket búzával, vágómarhával, szénnel, ólommal, cinkkel. Nagy feladatok állnak előttünk, amelyek nagy erőfeszítéseket követelnek. Attól tartok csak, nehogy az utolsó pillanatban ez vagy az a disznó közvetítési tervvel álljon előm. [...] Az Oroszországgal kötendő meg nem támadási szerződésről szóló mai bejelentés bombaként hatott. Nehéz előre látni a következményeit. Sztálin szintén arról nyilatkozott, hogy ez mindkét állam hasznára válik. A következmény Lengyelországra nézve szörnyű lesz.”

A következmény a titkos jegyzőkönyvből volt kiolvasható, amelynek 1. pontja leszögezi, hogy Finnország, Észtország, Lettország szovjet, Litvánia pedig német érdekerület. A 2. pont kimondja: „Amennyiben területi, politikai változások következnenek be a lengyel államhoz tartozó területeken, a Németország és a Szovjetunió között érdekszféra határát többé-kevésbé a Pisa, Narva, Visztula és a San folyók vonala képezné.” Arra a kérdésre, hogy a két félnek érdekében áll-e egy független lengyel állam fenntartása, és hogy hol húzódjanak ennek az esetleg létrejövő államnak a határai, egyértelmű választ csak a politikai események további alakulásának függvényében lehet adni.

A 3. pont Európa délkeleti részét – különös tekintettel Besszarábiára – szovjet érdekerületnek tekinti. A 4. pont rövid mondata a jegyzőkönyv legteljesebb titokban tartását írja elő.

Bekövetkezett az, amiről az 1937-ben Sztálin által kivégeztetett Tuhacsevszkij német partnerének beszélt nem sokkal Hitler hatalomra jutása után: ha a két birodalom összefog, ők diktálhatják a világbéke feltételeit. 1939 őszén már ennek az összefogásnak a szellemében nevezik a felosztott Lengyelország területén húzódó határt a „béke határának”, ugyanúgy, ahogy a II. világháború után az Odera-Neisse folyók alkotják majd a szovjetek által javasolt „békehatárt”.

Közvetlenül a dokumentum aláírása után, amikor a tanácssteremben pezsgőt bontottak, Sztálin mondott elsőként tósztot: – „Tudom, hogy a német nép mennyire szereti a Führerét, szeretnék az ő egészségére inni.” Rögtön utána Molotov csendítette Sztálinra a poharát, mondván, „ő volt az aki, Németországban oly jól megértett márciusi beszédével gyökeres fordulatot hozott a politikai kapcsolatokban”. A jegyzőkönyv azt is megörökítette, hogy amikor késő éjszaka a tárgyalófelek elváltak, „Sztálin e szavakkal fordult a birodalmi külügyminiszter-

hez: – A szovjet kormány nagyon komolyan veszi az új paktumot. Ő, Sztálin becsületszavát adja rá, hogy a szovjet kormány nem árulja el partnerét.”

A Molotov és Ribbentrop által tető alá hozott szerződés után Hitler nyomban aláírta tábornokainak a Lengyelország megtámadását eredetileg augusztus 26-ára kitűző tervét. A támadást az utolsó órákban váratlanul el kellett napolni. Augusztus 25-én ugyanis, amikor a francia és az angol küldöttség üres kézzel elhagyta Moszkvát, délután 17 órakor arról értesülhetett a világ, hogy Londonban aláírták a brit–lengyel szövetségi szerződést. Ezzel függhet össze, hogy egy órával később Mussolini hivatalosan értesítette Hitlert: Olaszország nincs annyira felkészülve, hogy fegyveres támogatást nyújtson Németországnak. Rövidesen kiderül, hogy a lengyel delegáció nem volt elég körültekintő Londonban, mert a szövetségi szerződés csak arra az esetre vonatkozott, ha Lengyelországot Németország részéről érné támadás, és nem számolt a Szovjetunió lengyelelles hadba lépésével.

A hétpecsétetes jegyzőkönyv nem maradt titok, mert a moszkvai német nagykövetség egy fiatal antifasiszta hivatalnoka, Hans von Herwath nyomban beavatta annak részleteibe az Egyesült Államok moszkvai nagykövetségének munkatársát, Charles Bohlent. A nyugati államok így már a háború kitörése előtt sejtették, mi vár Lengyelországra.

Augusztus 31-én a Szovjet Szocialista Köztársaságok Szövetségének Legfelsőbb Tanácsa ratifikálta a Molotov–Ribbentrop paktumot. Ebből az alkalomból Molotov a nemzetközi helyzetet értékelő beszédet tartott. Szemére vetette Angliának és Franciaországnak kétszínű, őszintétlen magatartását a tárgyalások során, s a tárgyalások megszakadásáért Lengyelországot hibáztatta. Leszögezte, hogy a meg nem támadási szerződés megkötésekor a Szovjetunió kizárólag saját érdekeit és biztonságát tartotta szem előtt, s hogy a Németországgal kibontakozó együttműködés kölcsönös gazdasági előnyökkel jár.

A paktum ratifikálása és Molotov beszéde egyértelmű jelzés volt arra, hogy Németország megindíthatja a támadást Lengyelország ellen. Szeptember 1-jén mozgásba lendült a német hadigépezet. A Walter von Brauchitsch főparancsnoksága alatt álló német szárazföldi haderőnek az 1. és 4. légiflottától támogatott 53 hadosztálya lépte át több lépcsőben a német–lengyel határt. A Szilézia felől Kielce irányába betört 10. hadsereg célja az volt, hogy Varsó térségében kijusson a Visztulához, a 8. hadsereg Łódź felé támadva igyekezett Varsót elérni, a 14. hadsereg Szlovákiából benyomulva tűzte ki előbb Krakkó, majd Lemberg elfoglalását. Az északon Pomerániából betört 4. hadsereg feladata a danzigi (pomerániai) folyosó elfoglalása, majd a Kelet-Poroszországból betört és északról Varsó felé nyomuló 3. hadsereg támogatása volt. A 1 800 000 katona által végrehajtott támadást 2700 tank és 1900 repülőgép támogatta. A 39 gyaloghadosztályt, 11 lovasdandárt és 2 motorizált-páncélos dandárt csatasorba állító lengyel hadsereg 1 millió emberrel, 800, többségében korszerűtlen, könnyű tankkal és 400 repülőgéppel rendelkezett. A két hadsereg műszaki felszereltsége közötti különbséget mutatta, hogy a lengyel költségvetés alig egy százalékát költötte

fegyverkezésre annak, amit a III. Birodalom. Ez nem azt jelenti, hogy a lengyelek ne álltak volna keményen ellen. Helyi sikert az első napon is elértek a németekkel szemben. És nem csak Westerplatténél. A nyugati határ közelében fekvő Mokránál Julian Filipowicz ezredes volhíniai lovasdandára két páncélvonat támogatásával feltartóztatta a német 4. páncélosadosztályt, amelynek 70 tankját semmisítette meg, miközben 500 ulánust veszített.

A Szovjetunió magatartása a háború kezdetétől fogva azon múltott, hogyan viselkedik Lengyelország két katonai szövetségese: Anglia és Franciaország. E két európai nagyhatalom, azon kívül, hogy szeptember 3-án hadat üzent Németországnak, semmiben sem tett eleget szövetségi kötelezettségének. Ma már tudható, hogy Németországnak nem volt kellő ereje nyugati határának megvédéséhez. Az is kétségtelen, ha Anglia és Franciaország a megállapodás értelmében támadást indít a Német Birodalom ellen, a Szovjetunió akkor is előnyös helyzetben marad, bár le kell mondania Lengyelország felosztásáról. A nyugati hatalmak rákényszerültek volna, hogy a háborút maguk vívják meg a náci birodalommal. Ez esetben Sztálin ölbe tett kézzel várhatta volna az események alakulását. A meg nem támadási szerződés, amelyért magáért Moszkvát nem érthette bírálattal, arra nem kötelezte, hogy Angliával és Franciaországgal háborúzzék. Velük szövetséget pedig csak akkor kötött volna Hitler ellen, ha annak az árát ki tudta volna alkudni. Ahogy majd ez Teheránban történik.

A németek támadásuk kezdetétől sürgették a szovjet hadművelet megindítását. A tervek egyeztetése miatt fogadták szeptember elején a legnagyobb titokban a Vörös Hadsereg tisztjeinek egy csoportját Berlinben. Ettől függetlenül bizonyos szintű katonai együttműködés az első pillanattól fogva érzékelhető volt: a minszki rádióadóból leadott jelekkel irányították a német harci repülőgépek és bombázók egy részét. („Hálából” a Luftwaffe 1941. június 22-én majd ezt az objektumot bombázza szét legelőször.) A szovjet vezetést azonban – a nyugati szövetségesek hadüzenete után – az addiginál is nagyobb óvatosság jellemezte: kivárt. Erről tanúskodik Molotovnak szeptember 5-én – a német nagykövet által – Ribbentropnak küldött, kicsit a szocialista újnnyelven írt üzenete: „Egyetértünk abban, hogy a megfelelő pillanatban feltétel nélkül meg kell tennünk a konkrét lépéseket. Az azonban a véleményünk, hogy ez a pillanat még nem érkezett el. Lehet, hogy tévedünk. Mégis az az érzésünk, hogy a túlzott sietség árt az ügynek, és hozzájárul ellenfeleink összefogásához. Megértjük azt, hogy a hadművelet során ez vagy az a fegyvernem megsértheti az érdekerületeket elválasztó vonalat, és azt időlegesen át is lépheti; ilyen esetek azonban nem zavarhatják a megállapított terv szigorú megvalósítását.”

Ribbentrop Schulenburgnak adott, szeptember 9-én éjfél után öt perccel kelt válaszában keresztül igyekezett Molotovot megnyugtanni, de tömör, szigorúan titkos üzenetéből az is kiolvasható, hogy valójában ő az, aki nyugtalan. – „Természetesen egyetértünk a szovjet kormányval abban, hogy katonai hadműveleteink helyi kibontakozása nem sérti a Moszkvában kötött megállapodásokat. A lengyel hadsereget ott kell megvernünk, ahol éadjük. Ez azonban mit se változtat a moszkvai

egyezségen. A katonai hadművelet gyorsabban halad előre, mint vártuk. A lengyel hadsereg – minden jel szerint – széthullóban van. A körülményekre való tekintettel, kérem, azonnal vegye fel a kapcsolatot Molotovval, s tudakolja meg, mik a szovjet kormány katonai szándékai.”

Molotov 51 perc múlva gratulált Schulenburgon keresztül a német kormánynak, miután arról értesült, hogy a Wehrmacht bevonult Varsóba, s közölte azt is, hogy a Vörös Hadsereg néhány napon belül akcióba lép. A hír azonban hamisnak bizonyult. A 10. hadsereg 16. páncéloshadtestének néhány egysége menetből valóban benyomult a lengyel főváros Wola és Ochota nevű kerületeibe, de részben megsemmisítették, részben kiverték őket. Ennél több is történt. A Lengyelország nyugati és északnyugati körzetéből Varsó irányába visszavonuló két hadsereg: a Tadeusz Kutrzeba tábornok által vezetett „Pomorze” és „Poznań”, délnek fordult, és támadást intézett a Varsó felé támadó 8. hadsereg fedezetlen balszárnya ellen. Ezzel kezdetét vette a szeptemberi hadjárat legnagyobb próbája, a Bzura folyó menti csata, amely szeptember 19-én a lengyelek vereségével ért ugyan véget, de mivel a szintén Varsót támadó 10. hadsereg egy része, majd a 4. hadsereg is a csatát fogadni kénytelen 8. hadsereget támogatta, a lengyel fővárosnak ideje maradt védelmének megszervezésére. Így történhetett, hogy a hitleri haderő a szovjet invázió megindokolása szempontjából oly fontos Varsót csak szeptember 29-én tudta elfoglalni.

Miután a Varsó bevételéről szóló szeptember 9-ei hír tévesnek bizonyult, a szovjet külügyi népbiztos másnap szemrebbenés nélkül azt üzenté Berlinnek, hogy sajnos a Vörös Hadseregnek még néhány hétre van szüksége, hogy hadműveletét megindítsa.

A labda így a németek térfelére került, akik azzal ütötték vissza, hogy a német rádió közölte Brauchitsch tábornok nyilatkozatát, miszerint a német hadsereg további tevékenységére már nincs szükség a keleti határon. (Mivel elérték a Molotov–Ribbentrop paktumban meghúzott vonalat.) Miután ez kellő hatással volt Moszkvára, 11-ei táviratában Ribbentrop azt tudatta a szovjet féllal, ha az oroszok nem foglalják el „érdekerületüket”, a németek „a politikai légüres tér” kialakulásának elkerülése érdekében kénytelenek lesznek ott új államokat kialakítani. Három ilyenről lehetett szó: Ukrajnáról, Belorussziáról és Lengyelországról. A távirat megtette a hatását, mert 14-én Molotov már azt közölte a német nagykövettel, hogy „a Vörös Hadsereg a vártnál korábban eléri készenléti állapotát, ezért a szovjet akció korábban elkezdődhet, mint ez az utolsó beszélgetés során feltételezhető volt”. De Molotov azt is a német fél tudomására hozta, hogy a szovjet akció politikai motiválása szempontjából rendkívüli fontosságú, hogy addig ne kezdjen semmiféle akciót, amíg Lengyelország kormányzati központja el nem esik. Ezért is kéri Molotov, hogy a lehető legpontosabban tájékoztassák őt, „mikorra lehet számítani Varsó bevételére”.

A szovjet fél már tudhatta azt, hogy a lengyel kormány és a vezérkar a volhíniai Słuckba tette át székhelyét, onnan pedig a román határ mentén fekvő Kutymba. A lengyel hadsereg fővezére, Edward Rydz-Śmigły marsall, akinek már szept-

tember 8-án megszakadt a kapcsolata a lengyel csapatokkal, rendelte el a kormány és a vezérkar áttelepülését keletre, Słuckba, majd onnan a román határ menti térségbe. Ezzel kapcsolatos intézkedést egyébként, az alkotmány szerint, háborúban *elvileg* a fővezéri tisztet is betöltő 72 éves köztársasági elnök, Ignacy Mościcki hozhatott volna csak. Ő azonban – néhány hónappal a nyugdíjaztatása előtt – tehetetlennek bizonyult. A kormánytagok Rydz-Śmigłynek engedelmessé váltak. Nem azért, mintha a marsall olyan megfellebbezhetetlen erkölcsi és katonai tekintélynek örvendett volna, mint Lengyelország helyreállítása idején Piłsudski, hanem kényelemből: így tudták a felelősséget elhárítani maguktól. A kormány és a vezérkara magára hagyta a harcoló Varsót... És egyre közelebb települt a szovjet határhoz. A legátgondoltabb terve Józef Beck külügyminiszternek volt, aki már szeptember 2-án, 3-án azt javasolta Rydz-Śmigłynek, hogy a kormány és a főparancsnokság azonnal telepedjen át Lembergbe, amely erős rádióállomással, a legjobban kiépített légvédelemmel, telefonhálózattal rendelkezik, s ahonnan mind a magyar, mind a román határ elérhető. Románia Lengyelország katonai szövetségese volt, de a lengyel vezetés a háború kitörése után felmentette a szövetségi kötelezettségek alól.

A lengyel kormány és a vezérkar szorult helyzete még nem jelentette, hogy Brauchitsch tábornoknak oka legyen az optimizmusra. A németeknek csak szeptember végéig volt elég a lőszer- és üzemanyagkészletük. A nyugati fronton is bizonytalan volt a helyzet, a franciák nagy támadása szeptember 15-e és 18-a között volt várható. Emiatt Berlint joggal töltötte el nyugtalansággal a szovjet hadművelet megindításának késése.

Ribbentrop szeptember 15-én este nyolc órakor szigorúan titkos táviratban kérte a moszkvai nagykövetet, hogy tájékoztassa Molotovot. A távirat 1. pontja szerint „a lengyel hadsereg megsemmisítésének folyamata, mint ez a szeptember 14-ei hadi helyzetet elemző információból kiderül, gyorsan befejeződik. Varsó elfoglalása napok kérdése.”

A 2. pont a Molotov–Ribbentrop-paktumban kialakított érdekszféra érvényesítése érdekében kéri az ehhez szükséges hadművelet megindítását. Ellenkező esetben kénytelenek lesznek a lengyel hadsereget egészen a lengyel–szovjet határig üldözni. Ribbentrop itt ismét céloz rá, hogy a szovjet hadsereg bevonulásának elmaradása esetén a német érdekerülettől keletre „lehetőség nyílna új államok létrehozására”. A 4. pont bizonyosága szerint a németek számára rendkívül fontos volt, hogy a Szovjetunió milyen tartalmú közleményben hozza a világ tudomására katonai bevonulását Kelet-Lengyelországba. Berlin semmiképpen nem látta helyénvalónak, hogy Moszkva a belorusz és ukrán lakosság fenyegetettségére hivatkozva indokolja meg az intervenciót, mivel Németország nem fenyegeti a két népet, s „ez a két állam között kiépítendő baráti kapcsolatok Moszkvában rögzített alapelvével” sem egyezik.

Schulenburg szeptember 16-án 22.20-kor fontos táviratot küldött a német külügyminiszternek, amelyben beszámolt a Molotovval pár órával azelőtt folytatott beszélgetéséről. A legfontosabb információ Ribbentrop számára bizonyára az volt,

hogy a „Szovjetunió katonai intervenciója néhány napon belül”, de lehet, hogy már másnap vagy harmadnap bekövetkezik. A távirat a legnagyobb teret azon közlemény megindokolásának szenteli, amellyel a szovjet kormány a bevonulást országnak-világnak bejelenti. Abból Molotov nem engedett, hogy kiemelje: „A Szovjetunió kötelességének érzi, hogy ukrán és belorusz testvéreinek védelme nevében bevonuljon, valamint e szerencsétlen lakosságnak biztosítsa a nyugodt munka lehetőségét.”

Schulenburg távirata így folytatódik: „Molotov hozzátette, hogy a szovjet kormány által tervezett közlemény – a német érzékenység szempontjából – hajszálnyi kellemetlenséget tartalmaz, de kéri, hogy a szovjet kormány nehéz helyzete miatt e hajszál ne jelentsen akadályt. A szovjet kormány, sajnos, más ürügyet nem lát, mivel ez ideig a Szovjetunió nem törődött a Lengyelországban élő kisebbségeinek helyzetével, és a külföld számára valamiképpen igazolnia kell a bevonulását.”

A pár naptól végül pár óra lett. Sztálin szeptember 17-én éjfél után két órakor Molotov és Vorosilov társaságában fogadta Schulenburg nagykövetet, és közölte vele, hogy reggel 6-kor a Vörös Hadsereg a Polock és Kamenyec Podolszki között húzódó 1200 kilométeres határt teljes szélességében átlépi. Ezért kérte, hogy a Luftwaffe gépei aznaptól kezdve ne repüljenek túl a Białystok, Brest, Lemberg vonalon, s jelezte, hogy a napok óta sürgetett szovjet bizottság másnap Białystokba érkezik, hogy a közös hadműveletet a németekkel egyeztessék. – „Sztálin felolvasta nekem azt a jegyzéket, amelyet még az éjszaka átad a lengyel nagykövetnek, és a nap folyamán eljuttatja a különböző misszióknak, majd ezt követően nyilvánosságra hozza” – folytatja Schulenburg. – „A felolvasott jegyzéktervezet három helyen számunkra elfogadhatatlan megfogalmazású volt. Ellenzésemre Sztálin a legnagyobb készséggel megváltoztatta a szöveget, így az, úgy vélem, számunkra most elfogadható. Sztálin közölte, hogy a német–szovjet közlemény majd 2–3 nap múlva kerül kiadásra.

Az aktuális katonai kérdéseket a jövőben Köstring tábornok (katonai attasé – K. I.) és Vorosilov közvetlenül beszélük meg.”

Molotov jegyzékét Vlagyimir Potyomkin külügyi népbiztoshelyettes egy óra múlva olvasta fel a Szovjetunió Külügyi Népbiztosságára kéretett Waclaw Grzybowski lengyel nagykövetnek.

„A német–lengyel háború felszínre hozta a lengyel állam csődjét. A tíznapos hadművelet során Lengyelország elveszítette összes ipari körzeteit és kulturális központjait. Varsó nem létezik már mint Lengyelország fővárosa. Lengyelország kormánya szétesett, életjelet nem mutat. Ezért a Szovjetunió és Lengyelország között megkötött szerződések érvényüket veszítik. A sorsára hagyott és vezetőitől megfosztott Lengyelország könnyű terepe lett mindenféle veszélyes és váratlan akcióknak, amelyek a Szovjetunió számára is fenyegetést jelenthetnek. A szovjet kormány, amely eddig semleges volt, ezen tények hatására a továbbiakban már nem lehet tovább semleges.

A szovjet kormány azon tények előtt se lehet közömbös, hogy a Lengyelország területén lakó vérrokon ukrán és belorusz származású lakosság védtelen és sorsára hagyott.

A szovjet kormány a fentebbi körülmények miatt utasította a Vörös Hadsereg főparancsnokságát, hogy parancsolja meg csapatainak a határ átlépését és vegye gondjaiba Nyugat-Ukrajna és Nyugat-Beloruszlia lakosságának életét és javait.

A szovjet kormány szándéka szerint mindent eszközzel azon lesz, hogy a lengyel nemzetet megszabadítsa a szerencsétlen háborútól, amelybe hebehurgya vezetői taszították, s így biztosítsa számára a békés életet.”

Grzybowski nagykövet nem vette át a tartalmában sértő hangú és hazug jegyzéket. Ez azonban mit sem változtatott a tényeken. A Vörös Hadsereg hajnali három és hat óra között valamennyi ponton átlépte a lengyel–szovjet határt, amelyet közvetlenül a Határvédelmi Hadtest 25 gyenge zászlóalja védett. A támadás két fronton – belorusz és ukrán – indult meg a 3., 4., 5., 6. és 12. hadsereg részvételével. Ez 38 hadosztályt, 7 lovashadosztályt, 1 páncélos hadtestet és 7 önálló páncélosdandárt jelentett. A Vörös Hadsereg felszerelése ekkor egyébként összesen ötezer tank és páncélautó és közel 2000 különféle típusú és jellegű harci repülőgép volt. Elvileg sokkal erősebb, mint a Wehrmacht. Csak vezérkari és főtisztekben szenvedett óriási hiányt. Ők az 1937-es, 1938-as nagy tisztogatások óta tömegsírokban feküdtek vagy lágerekben senyedtek.

A német politikai és katonai vezetés óriási megkönnyebbüléssel fogadta a Vörös Hadsereg támadó – vagy ahogy szovjet oldalon meghatározták: felszabadító – hadműveleteinek megindítását. Ekkor még 25 harc képes lengyel hadosztály és önálló dandár küzdött Lengyelország különböző pontjain. Nemcsak a bzurai csata tartott, de Tomaszów Lubelski térségében a „Kraków” és a „Lublin” hadseregek kemény erőpróba elé állították a 14. német hadsereget is, amelynek csak szeptember 20-án sikerült megadásra bírnia a lengyel erőket. Lemberg nyugati előterében Kazimierz Sosnkowski tábornok csapatai tartóztatták fel a németeket. A Lemberg-től északra álló lengyel erők a lengyel déli front megteremtésére törekedtek, hogy a lengyel–román határ térségében kiépíthessék az ún. román hídfőt. Varsó, a Hel-félsziget és a modlini erődítmény is tartotta még magát a németek hátában. A háború elhúzására lett volna idő, hogy ezzel is kikényszerítsék a francia–angol támadást a nyugati fronton, s a beköszöntő esős, ködös őszi időjárás is a lengyelek szövetségese legyen.

Berlin tehát nem véletlenül mutatta ki Moszkva iránti háláját azzal, hogy a szovjetek által szeptember 17-én nyújtott segítség fejében átadta a szovjet félnek azt a 40 000 négyzetkilométernyi területet, amelyet maga foglalt el nem kis véráldozattal.

A román határ menti Kolomeában, Śniatyńban, Kosowóban, Kutyban berendezkedő lengyel kormány és főparancsnokság szeptember 16-án éjfélig abban a hitben ringatta magát, hogy a Szovjetunió részéről Lengyelországot nem fenyegeti semmilyen támadás veszélye. André-Charles Corbin londoni francia nagykövet szeptember 17-én azt táviratozta Daladier miniszterelnöknek, hogy a Szovjetunió korlátozott katonai akciót hajt végre Lengyelország területének egy részén. „Ez ne vonjon maga után feltétlen diplomáciai akciót részünkről” – javasolja.

A Kolomeában berendezkedett lengyel főparancsnokság szeptember 17-én hajnali 4 óra 45 perckor kapta az első jelentést, a horodenkói Határvédelmi Hadtest „Czwortków” nevű ezredétől, hogy a közeli településeken harcban állnak a Lengyelország területére behatolni igyekező szovjet egységekkel. A jelentések ezt követően megszorodnak, majd megszakadnak. A történészek és a kortársak egy része a szemére vetette Edward Rydz-Śmigłynek és a kormánynak, hogy a térségben összevont katonai erőkkel nem rendezkedett be több napos védelemre... A lengyel ügy érdekében... Azért, hogy a világ közvéleményét felrázzák... A marsall, aki – ha nem tör ki a háború – 1940-ben Ignacy Mościckit követte volna a köztársasági elnöki székben, a szovjet intervenció hírére, némi tanácsstalanság után, azt a parancsot adta ki a Határvédelmi Hadtest egységeinek, hogy csak akkor bocsátkozzanak harcba a benyomuló ellenséges csapatokkal, ha a védekezés rákényszeríti őket, egyébként vonuljanak vissza, s igyekezzenek átlépni a román és a magyar határt. Erre azonban csak azoknak volt esélyük, akik a határ térségének közelében voltak. Mielőtt a fővezér defenzívára vonatkozó parancsát megkapná, Mieczysław Smorawiński tábornok, a Zbaraznál álló lengyel csapatok parancsnoka, elhatározza, hogy megadja magát a közeledő szovjet csapatoknak. 1943 tavaszán az ő tetemére is a katyñi erdőben bukkannak rá... Wilhelm Orlik-Rückeman tábornok viszont akkor se adja meg magát, miután a Vörös Hadsereg kétnapi heves harc után szeptember 21-jén elfoglalja Grodno városát. Ezt követően október 1-jéig negyvenszer ükőzik meg és két csatát vív a szovjet erőkkel a Bugtól keletre fekvő Polesie területén.

A lengyel kormány szeptember 17-én a román határ mentén fekvő Kutyan várta a fejleményeket. Éjfél előtt Románia területére lépett, a vezérkar éjfél után tette ugyanezt. Ezen a napon 23 000 lengyel állampolgár, zömében katona kelt át Romániába, ahol hosszabb-rövidebb időre internálták őket.

A defenzívát elrendelő parancs azt eredményezte, hogy a keletről nyugat felé húzódó lengyel csapatok többször két tűz közé kerültek. Így a lengyel északi frontot a Wehrmacht és a Vörös Hadsereg közösen verték szét, akárcsak Władysław Anders tábornok lovascsoportosulását, amelyet, miután Dernikinél győztes ütközetet vívott a németekkel, a magyar határ felé igyekezve Przemysltől délre szovjet páncélos-lovas egységek verték szét. Az egyik védekező breszti erődöt is a szovjet és német tüzérség közösen lőtte romhalmazzá. A német nevű Franciszek Kleeberg tábornok által vezetett „Polesie” hadműveleti csoport szeptember második felében felváltva harcolt a németek és a szovjetek ellen, s az október 1-je és 5-e között Kocknál vívott csatában akkor tette le a németek előtt a fegyvert, amikor a hátában szovjet páncélos egységek jelentek meg, és már a szovjet légierő is bombázta. A Wehrmacht és a Vörös Hadsereg nem véletlenül tartott Bresztben közös díszszemlét, ahol a tribün előtt elvonuló német és szovjet csapatoknak Heinz Guderian páncélos tábornok és Szemjon Krivosein dandárparancsnok közösen tisztelegtek.

Még folytak a harcok Lengyelországban, amikor szeptember 27-én Ribbentrop ismét Moszkvába érkezett, hogy aláírja a *Barátsági és határmegállapodási szerződést*. Moszkvai tartózkodását egy kényelmetlen kötelességgel kezdte. Távíratilag kellett

Hitler jóváhagyását megszereznie Sztálin azon javaslatának elfogadásához, hogy „a szintisza területek felosztását kétséges procedúrának tartja. A történelem kimutatta, hogy a lengyel nemzet állandóan az egységért harcolt. A lengyel nemzet felosztása könnyen olyan nyugtalanság forrását teremtené meg, amely egyenetlenséget eredményezne Németország és a Szovjetunió között.”

Sztálin így a Bug és a Visztula közötti terület Németországhoz csatolását javasolta, ennek fejében viszont Litvánia „átengedését” kérte. Németország így összesen 187 ezer négyzetkilométerhez jutott, amelyen 20,4 millió ember, zömében lengyel lakott, ezzel szemben a Szovjetunió 200 ezer négyzetkilométerre növelte területét – amelyből Vlnát és környékét nem egészen háromnegyed évre átadta Litvániának –, lakóinak számát pedig 14,3 millióval. Új állampolgárai közül 5,5 millió volt lengyel nemzetiségű.

A *Barátsági és határmegállapodási szerződést* a két fél szeptember 28-án írta alá, s még aznap közös közleményben tudatta a világgal: „A III. Német Birodalom és a Szovjet Szocialista Köztársaságok Szövetsége a ma aláírt egyezményvel véglegesen megoldottnak tekintik azokat a problémákat, amelyek a Lengyel Köztársaság széthullásával keletkeztek, ily módon teremtve erős alapot a kelet-európai tartós békének, s ezzel együtt azon véleményüket is kifejezik, hogy a III. Német Birodalomnak és Nagy-Britannia között, illetve a III. Német Birodalom és Franciaország között fennálló hadiállapot megszüntetése valamennyi nemzet érdeke. Ha a két kormány erőfeszítései nem járnak eredménnyel, a háború folytatásáért a felelősség Nagy-Britanniát és Franciaországot terhelik, a III. Német Birodalom és a Szovjetunió kormánya ezen esetben kölcsönösen konzultálni fognak a szükséges intézkedések megtételéről.”

A kialakuló nemzetközi helyzet a két szövetségest egyelőre még inkább összeforrasztotta. Nemcsak a Wehrmacht és a Vörös Hadsereg működött – a sztálini meghatározást idézve: a vérrel megpecsételt fegyverbarátság jegyében – harmonikusan együtt, hanem röviddel a háború befejezése után az NKVD és a Gestapo is. Az együttműködés módszereit és jellegét a szeptember 28-ai *Barátsági és határmegállapodási szerződéshez* csatolt titkos jegyzőkönyvben rögzítették. Ez kimondta, hogy „a két fél egyike se fog megtérni semmiféle olyan lengyel agitációt, amely a másik fél területeit érintené”, továbbá a két kormány kötelezi magát, hogy kölcsönösen tájékoztatják egymást az ezzel kapcsolatos lépéseikről.

Az NKVD 1940 márciusában magas rangú küldöttséget delegált Krakkóba, ahol a lengyel földalatti mozgalom ellen alkalmazott módszereikbe avatta be a Gestapo vezetőit, akik „csodálatuknak adtak hangot”, s kifejezték, hogy ők „is szeretnék átvenni” és alkalmazni a szovjet módszereket. Ekkor már javában tartott az „önként” a Szovjetunióhoz csatlakozott nyugat-belorusziai és nyugat-ukrajnai lengyel lakosság – osztályalapon történő – elhurcolása Szibériába és Kazahsztánba, s a katyňi erdőben is eldördültek a tömegsírok szélére térdeltetett első lengyel tiszt csoportok tagjaira leadott tarkólövések.

1939. szeptember 27-én a „Warszawa” hadsereg parancsnoka, Józef Rómmel tábornok a fővezértől ráruházott jogánál fogva Michał Karaszewicz-Tokarzewski

tábornokot bízta meg azzal, hogy szervezzen egy konspirációs katonai hálózatot. Lengyelország Győzelmének Szolgálatára névvel még aznap megalakult a megszálló elleni harcot folytató földalatti katonai-politikai szervezet. Tadeusz Kutrzeba tábornok másnap aláírta a főváros megadását rögzítő egyezményt. A polgári lakosság közül 10 000 ember pusztult el és 50 000 sebesült meg, a hadseregnek 2000 embere esett el. Szeptember 29-én a hitleri hadsereg bevonult Varsóba.

Szeptember 30-án Ignacy Mościcki lemondott köztársasági elnöki tisztéről, és Władysław Raczkiewiczet, a Külhoni Lengyelek Szövetségének vezetőjét nevezte ki a maga helyébe. A párizsi lengyel nagykövetség épületében esküjét letevő új köztársasági elnök még aznap megbízta Władysław Sikorski tábornokot, úgy is mint a Franciaországban szerveződő lengyel haderő frissiben kinevezett parancsnokát, hogy alakítsa meg a Lengyel Köztársaság emigráns kormányát. ❖